

K počátkům středověkého osídlení jižní části Malé Strany

MICHAL TRYML — JAN ZAVŘEL

V uplynulém desetiletí značně stoupl počet záchranných archeologických výzkumů v jižní části Malé Strany. Naskytá se proto možnost pokusit se o nový pohled na počátky středověkého osídlení této části města. Zkoumaná oblast je vymezena přibližně Helli-chovou ulicí na severu a Říční ulicí na jihu. Přírodní hranice tvoří pouze Petřín na západě a Vltava na východě. Nejde tedy o území geomorfologicky uzavřené či geograficky vymezené. Z hlediska historického vývoje přirozeného regionu by bylo logičtější zpracovat celé území jižního předměstí, středověké Malé Strany, v jeho severní části ale dosud chybí dostatečný počet archeologických dokumentačních bodů.

1. Krajinné prostředí

Krajinnému prostředí budeme v práci věnovat nepoměrně více pozornosti než bývá u většiny historicky zaměřených statí obvyklé. Jak ale prokázal v řadě svých prací věnovaných pražské problematice Ladislav Hrdlička, je znalost přírodního prostředí jednou z nezbytných podmínek při jakémkoli pokusu o rekonstrukci osídlení (souhrnně Hrdlička 1984).

1.1. Geomorfologie

Území je součástí geomorfologického okrsku Pražská kotlina (Balatka 1985, 52). Hlavním činitelem, který ovlivnil morfologii jižní části Malé Strany, byl tok Vltavy. Za erozních období svého vývoje vyhloubila řeka v ordovických horninách hluboké údolí, které při změnách klimatu částečně zanesla štěrkopískovými akumulacemi. Vzniklé terasy se však na levém břehu plně morfologicky projeví jen během pleistocénu. Koncem tohoto kvartérního období je překryly sedimenty výplavových kuželů a obnaženy zůstaly jen malé úseky u hran dvou zde zachovaných teras. Reliéf východní stráně Petřína částečně ovlivnily jak fosilní tak recentní sesuvy.

Velký vliv na vývoj povrchu měl antropogenní faktor. Výstavbou jezů došlo k postupnému zvýšení hladiny o 3 — 3,5 m a zaplavení částí dříve vhodných pro osídlení. Kromě různorodých změn terénu spojených s činností člověka ovlivnilo vývoj území patrně i odlesnění petřínských úbočí a jejich obdělávání.

Celkově se oblast od úpatí Petřína k řece vyznačovala mírným sklonem k východu. Převýšení původního terénu například v jižní části zkoumané oblasti, tj. od hrany újezdské terasy u kostela sv. Jana Na prádle k domu čp. 425, činilo na vzdálenost 135 m pouhé 4 m.

Pro bližší představu o konfiguraci území, neporušeného lidskými zásahy, ověřil archeologický odbor Pražského ústavu státní památkové péče a ochrany přírody možnost počítačového zpracování vybraných dat. Pro tyto účely byly shromážděny všechny dostupné body, včetně archivních, u kterých je známá či bezpečně odvoditelná výška původního povrchu. Zpracovatel ing. Vladimír Luňáček z útvaru výpočetní techniky Projektového ústavu VHMP použil k úkolu skupinu programů pro zpracování výškopisu (autor Jiří Eisler — PÚDIS) a realizoval je na minipočítači KONSBERG SM4 s grafickým výstupem na kreslicím stole. Z bodů byl vytvořen digitální model terénu a z tohoto modelu generovány soustavy vertikálních a horizontálních řezů pro konstrukci blok-diagramů v perspektivním promítání z libovolného pohledu.

V další fázi došlo k vykreslení s interpolovanými vrstevnicemi ve zvoleném výškovém intervalu 1 m. Přestože rozložení bodů v zájmovém území není příliš rovnoměrné a v partiích s jejich menší hustotou je třeba připustit nižší vypovídací schopnost interpolací znázorněného terénu, výsledky dokázaly oprávněnost použité metody. Kromě velmi značné časové úspory a výhody spojené s volitelností bodu pohledu umožňuje počítačové zpracování odhalit anomálie, které jsou jinými metodami jen nesnadno odvoditelné. Příkladem mohou být dvě strojově vykreslené terénní deprese (viz kapitola Hydrologie).

1.2. Geologie

Skalní podklad je na celém zájmovém území skryt pod mladšími pokryvnými útvary. Skládá se z různých typů ordovických mořských sedimentů — břidlic a prachovců (Šimek 1970, A — mapa geologických poměrů).

Horniny ordoviku jsou v údolní části překryty pleistocenními šterkopískovými sedimenty Vltavy ve dvou úrovních. Vyšší, újezdská terasa IVb, vystupuje k povrchu v okolí kostela sv. Jana Na prádle. U hrany terasy, zastižené při archeologickém výzkumu v Říční ulici, dosahuje výšky 188,5 m n.m. Nižší terasová úroveň, nazývaná nebovidská, se přibližuje k povrchu v úzkém pruhu podél starého zaniklého ramene Vltavy. Terasu IVc překrývají hlinitopísčité povodňové náplavy vystupující na kótu 185 m n.m.

Pro vývoj oblasti byly důležité též sedimenty svrchní křídly, které se zachovaly na blízkém petřínském vrchu. Sesuvnou činností na svazích Petřína došlo k nahromadění velkého množství zemin, které poskytly materiál pro výplavové kužely. Ty vznikly jako ronové sedimenty spláchnuté přívalovými dešti (Šimek 1970, 51). Hmota kuželů se skládá z nepravidelně se střídajících poloh jílovitých, písčitých a prachovitých hlín, často silně slídnatých, s navětralými úlomky břidlic, opuk a pískovců. Místy se v nich vyskytují drobné sutě či polohy jemných písků. Směrem k Vltavě se materiál zjemňuje a stává se částečně vytříděným. Tyto uloženiny vyklíňují při okrajích nebovidské a újezdské terasy, přes jejichž hrany většinou nezasahují.

Holocenní náplavy jsou reprezentovány písčitými šterky na úrovni původní nivy, bahnatými sedimenty vyplňujícími staré říční rameno, táhnoucí se severním směrem podél nebovidské terasy s jemnými hlinitopísčitými povodňovými usazeninami.

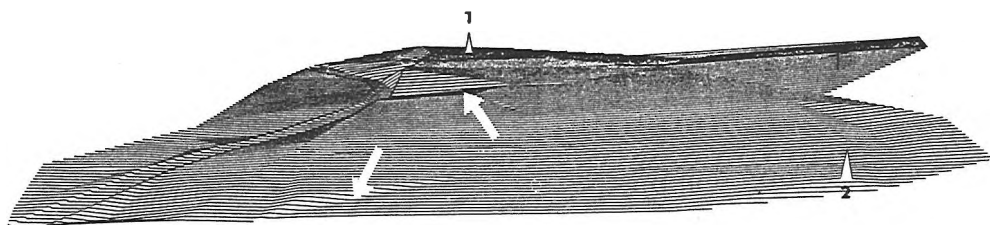
1.3. Hydrologie

Vedle toku Vltavy ovlivňovaly hydrogeologickou situaci na zájmovém území především horniny svrchní křídly na Petříně. Při bázi útvaru v pískovcích se vytváří souvislý vodní horizont. Voda je zadržována na nepropustném podloží pískovců — jílovcích. V místech výchozů jílovců na povrch voda vyvěrá a tam, kde jsou jílovce zakryty svahovinami, stéká po povrchu skalního podkladu do nižších poloh (Šimek 1970, 66).

Voda nepříznivě ovlivňovala stabilitu přilehlé stráně již v minulosti, jak je zřejmé ze znaků fosilních svahových pohybů (Dobrová — Stíbal 1979, 10). Prameny a mokřadla, vznikající v dolních částech svahu, mohly naopak člověku sloužit k získávání vody.

Také voda údolních teras a holocenních náplavů, ovlivňovaná kolísáním hladiny Vltavy a přírůnem vody z Petřína, mohla být jímána studnami, žádná středověká studna však zatím nebyla zjištěna.

Otázka existence drobných vodotečí na východním svahu Petřína zůstává otevřená. Doklady činnosti bývalé vodoteče zjistili Quido Záruba a Rudolf Šimek (1964, 5) při inženýrsko-geologickém průzkumu staveniště domu čp. 405 a 406/III na Újezdě. Dokumentovali zde přes 5 m mocnou polohu subangulárních potočních šterků, které tvořily na dně údolí plochý dejekční kužel. V těchto štercích převládal lokální materiál. Pozoruhodné jsou dvě strojově vykreslené deprese, z nichž výraznější na jihu území je v dolní části druhotně vyplněna splachovými sedimenty (tři sondy ve Všehrdově ulici čp.

Panoramatické znázornění jižní části Malé Strany. Šipky označují terénní deprese. 1 — kostel sv. Jana Křtitele, 2 — kostel sv. Vavřince. Pohled od severu.

437/III), v severní se zachovaly šedé měkké jílovité sedimenty (Draganová 1983). Jižní erozní rýha zasahuje do místa, kde Q. Záruba a R. Šimek dokumentovali polohu potočních štěrků. Původ rýhy lze tedy nejspíše vysvětlit činností malé vodoteče.

1.4. Půdní poměry

Půdní pokryv bylo možné sledovat ve větším úseku pouze v rýze u Tyršova domu. Dílčí poznatky přinesly sondy v okolí kostela sv. Vavřince, na Újezdě a v Říční ulici. Půdy, tvořící povrch terénu před osídlením, či vznikající i v pravěkém a středověkém období, jsou v dnešní době pohřbeny na celém území pod splachy a navážkami nebo jsou porušeny terénními zásahy. Rozhodující vliv na typy vytvořených půd zde měl matečný substrát a reliéf. Převládajícím substrátem půd jsou více či méně vytríděné sedimenty výplavových kuželů.

V nižších částech údolí převažují hnědozemní půdní typy (tzv. středoevropské hnědozemě) s těžkým, jílovitým humusovým horizontem A, iluviálním slabě oglejeným horizontem B a matečným substrátem C. Nejhlubší půdy tohoto typu byly pozorovány na nádvoří Tyršova domu. Horizonty A a B zde měly souhrnnou mocnost kolem 70 cm. Menší mocnost těchto horizontů se vytvořila ve vyšších částech svahu.

Na skeletových substrátech v úsecích svahu pokrytých drobnými sutěmi vznikla pararendzina, typická šedohnědým hlinitopísčítým horizontem A a matečným substrátem C, který reprezentovala ostrohranná opuková drť (severní část parcely Tyršova domu čp. 450/III). Na svazích s větším sklonem vznikly půdy vyznačující se výraznou illimerizací — tj. uvolněním koloidního jílu včetně sloučenin železa a jeho koncentrací na puklinách a pórech v hlubších částech půdního profilu. Illimerizované půdy jsou typicky vyvinuty v okolí kostela sv. Vavřince v Hellichově ulici.

Podle pedologického třídění lze mezi půdy zařadit bahnitě sedimenty nivy, jejichž materiál pochází z půdních horizontů v okolí řeky, postižených erozí. Na levém vltavském břehu vyplňují tyto přemístěné půdy opuštěné vltavské koryto a příbřežní část. Sezónně mohly být obdělávány až do doby, než byly pohřbeny pod světle hnědými hlinitopísčítými povodňovými náplavy.

Celkově na studované ploše převažují kvalitní a pro zemědělství vhodné hnědozemě. Tyto půdy jsou pro svůj jílovitý charakter hůře obdělávatelné, ale mají vysoký obsah živin.

1.5. Splachy historické doby

V rýze u domu čp. 450/III překrývalo původní hnědozem souvrství mocné 50 — 80 cm, tvořené převážně hnědými prachovitými hlínami se zlomky opuky a břídlíce, drobnými uhlíky a zrnky do červena propálené hlíny. Dále souvrství obsahovalo zaoblené

a zkorodované keramické úlomky pravěkého a středověkého stáří spolu s malými zlomky kostí. Podle charakteru a uložených poměrů bylo souvrství klasifikováno jako splachové. Geneticky shodný typ sedimentů později odkryly sondy ve Všehrdově ulici a na rohu Újezda a v Říční ulici.

Ze stratigrafie a rozboru keramiky lze vznik splachového souvrství předběžně datovat do konce 13. až první poloviny 14. století.

Tyto splachové sedimenty se od ostatních svahovin liší vysokým obsahem humusu. Vznikly ronovým působením za dešťů a oblev, kdy svrchní humózní horizonty půd, vytvořených výše ve svahu, podlehly půdní erozi (odnosu). Příčinou vzniku deluviofluvialních uloženin bylo odlesnění a obdělávání petřínských svahů a klimatický faktor. Jak uvádí Štěpánek (1968, 433) k degradaci odlesněných půd a jejich splavování do údolí docházelo v mikroregionech k tomu náchylných i při malých výkyvech klimatu, v jiných oblastech zanedbatelných. Vznik těchto usazenin na Malé Straně tedy nemusel nutně souviset s celkovým ochlazením, provázeným atmosférickými srážkami.

Otázkou zůstává, jak pochody související se vznikem splachů mohly ovlivnit pozůstatky staršího osídlení. Povrchové i mělce zahloubené objekty ronové procesy pravděpodobně zničily a přemístily jejich materiál níže po svahu. Nasvědčuje tomu větší množství zlomků pravěké keramiky (neolit — eneolit?) získané z popisovaného souvrství při výzkumech ve Všehrdově ulici a na nádvoří Tyršova domu.

2. Architektura

Relikty raně středověké architektury jsou dodnes nejzřetelnějším a nejvýraznějším pozůstatkem tehdejšího osídlení. Jednotlivé stavby byly již vícekrát zpracovány, proto může být následující přehled maximálně stručný; v jednotlivostech lze odkázat na příslušnou literaturu. Zajímat nás budou především stavby, jejichž existence časově souvisí s naším tématem, tzn. ty, jejichž existenci lze doložit nebo alespoň s největší pravděpodobností předpokládat do konce 13. století.

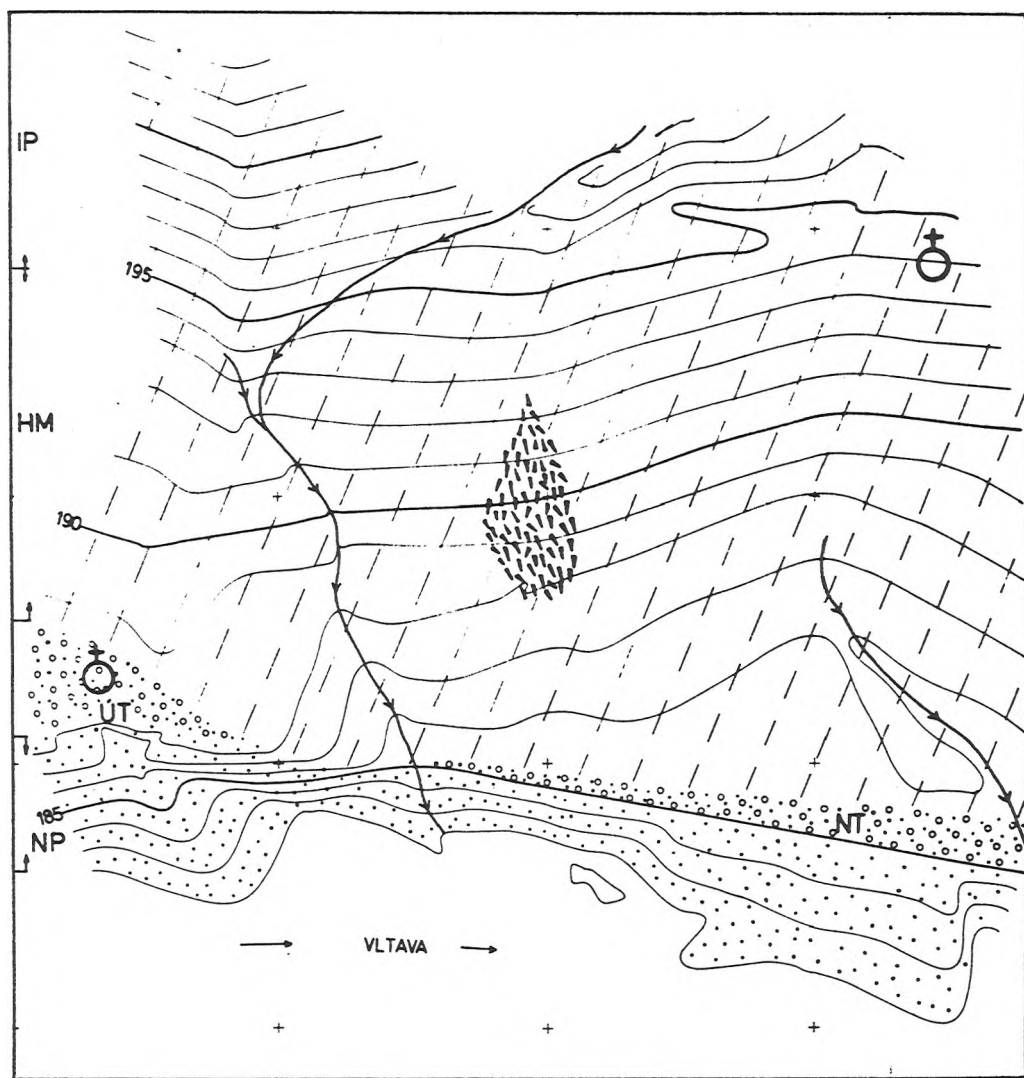
2.1. Kostel sv. Jana Křtitele (nazývaný Na prádle)

Jednoduchý podélný kostelík s polygonálně uzavřeným presbytářem a mladší přístavbou na severní straně. Názory na dobu vzniku kostela se různí, naposledy datovali Jiří Varhaník a Jan Zavřel (1987, 47 — 49) stavbu loďe do druhé poloviny 13. století, výstavbu presbytáře do doby kolem roku 1300. I když hmota kostela postrádá za současného stavu poznání jakékoliv románské prvky, přesto ji někteří badatelé alespoň v jádře za románskou považují (Líbal 1983, 20). Protože toto tvrzení nelze dokázat, objevil se nejnověji názor, že kostel sice pochází z 13. století, ale měl staršího předchůdce (Huml 1989, 109).

Jediným důvodem těchto hypotéz je zpráva kronikáře o obléhání Pražského hradu v roce 1142, líčící mj. i útěk svatojiřských řeholnic do kostela sv. Jana Křtitele pod horu Petřín (FRB II, 136). Událost bývala jednoznačně lokalizována do popisovaného kostela, až objev rotundy sv. Jana v Oboře (Dragoun 1986) umožnil její alternativní interpretaci (nezávisle Dragoun 1986, 529 a Varhaník — Zavřel 1987, 47), která vyhovuje všem známým faktům. Na její podporu je možné také připomenout negativní výsledek archeologického výzkumu kostela i skutečnost, že dalším výzkumem objevené pohřebiště lze datovat nejdříve do 14. století (obojí Huml 1973, 87n).

2.2. Kostel sv. Vavřince v Hellichově ulici

Kostel i jeho okolí byly v nedávné době zkoumány, ale výsledky dosud nebyly publikovány. Je proto popsán v části pojednávající o archeologických výzkumech.

sedimenty výplavových kuželů

opuková drť

šterkopískové sedimenty Vltavy (pleistocén) UT – újezdská terasa, NT – nebovídká terasa

písčité sedimenty Vltavy (holocén)

přibližný rozsah půdních typů, HM – hnědozemně, NP – nivní půdy,

pravděpodobný průběh drobných vodotečí

poloha středověkých kostelů, vlevo sv. Jan Křtitel, vpravo sv. Vavřinec

2.3. Kostel sv. Máří Magdalény v Karmelitské ulici

Jednolodní kostelík (apsida se nedochovala) je skrytý ve zdivu budovy čp. 387/III (Kašička — Lancinger — Pavlík 1968, 181). Jeho raně středověký původ je vysoce pravděpodobný, ale přesnější datování zatím není možné.

Při výzkumu v Harantově ulici byl objeven hrob náležící pravděpodobně ke kostelnímu pohřebišti (Čiháková 1983, 229), výzkum bohužel nepřinesl žádný údaj, který by sloužil k časovému zařazení pohřbu.

2.4. Karmelitská ulice čp. 529/III

Kvádříkové zdivo v západních partiích domu objevil Rudolf Hlubinka (1951, 34). Z dochovaných částí zdiva nelze přesvědčivě rekonstruovat půdorys, proto je sporné, zda vůbec jde o sakrální stavbu (Merhautová 1971, 269). Rovněž datování objektu není jisté, do románského období je kladen pouze podle charakteristického kvádříkového zdiva.

2.5. Nejisté lokalizace

Existence dalších staveb je zatím doložena pouze písemnými prameny. Patří sem dům královského kaplana Přibyslava připomínaný v roce 1235 (Tomek 1872, 77) a dvorec a mlýn náležející ženskému klášteru v Chotěšově, který toto zboží postoupil v roce 1293 vyšehradskému proboštu Janovi (Tomek 1892, 242). Roku 1298 sem probošt přivedl dominikánky, jež si tu zřídily klášter sv. Anny.

3. Archeologické prameny

V následující kapitole předkládáme přehled dosud nepublikovaných archeologických výzkumů provedených ve sledovaném regionu. Pokládáme za nutné zdůraznit, že nejde o publikaci výsledků z výzkumů ve vlastním smyslu. Z údajů, které vyplynuly z předběžného zpracování jednotlivých výzkumů, uvádíme především stručná fakta o časovém horizontu, který nás zajímá, tj. o období do konce 13. století. Protože text k výzkumům není doprovázen jako v archeologických publikacích vyobrazením nálezů, pokládáme za nutné zdůvodnit způsob datování. Absolutní datace archeologických objektů a terénních vrtev závisí většinou na datování získaných nálezů, především keramiky. Lze konstatovat, že ve vývoji pražské keramiky 11. — 13. století se vystřídalo několik vůdčích typů okrajů nádob, jejichž absenci či prezenci používáme k rámcovému datování. Vycházíme při tom ze schématu vývoje keramiky, publikovaného Jarmilou Čihákovou (1984, 257 — 262). Budoucí podrobné zpracování jednotlivých výzkumů pravděpodobně naše datování upřesní a v některých momentech možná i pozmění.

V následujícím přehledu výzkumů je velké písmeno uváděné za lokalizací totožné s písmenem označujícím výzkum na souhrnném plánu. Všechny výzkumy, pokud není uvedeno jinak, prováděli autoři tohoto článku.

3.1. Hellichova ulice (A, B)

Výzkumem, který prováděla v roce 1977 v rýze plynovodu Marie Šírová, bylo dokumentováno a vzorkováno více než 60 m řezů terény, především v západní části ulice (A). Z nejstaršího horizontu, který je datován do 1. poloviny (?) 13. století, výzkum zachytil množství sídlištních objektů — ohnišť, amorfních zahloubených jam, pícek na druhotné zpracování železa a kůlových jamek. Ve stratigraficky nejstarších vrstvách se nevyskytuje stavební materiál (malta, cihly). Sonda B v západní části Hellichovy ulice dokumentovala úroveň původního terénu těchto míst.

3.2. Hellichova ulice (C)

Ojedinelá sonda ve výkopu plynovodu (J. Čiháková) zachytila hlubokou depresi vyplněnou tmavými bahny. Na jejím povrchu byla nalezena keramika první poloviny

Plán jižní části Malé Strany s vyznačením archeologických sond a geologických vrtů. (Kresba J. Mourek)

14. století.

3.3. Říční ulice čp. 539/III (D)

V letech 1983 — 1985 zde byl proveden výzkum v pěti statických sondách a v trase rýhy pro plynovodní přípojku (ta zasahovala až do Všeřdovy ulice). Ze všech sledovaných lokalit byly zde položené sondy nejbližší Vltavě, proto jsou výsledky zajímavé z hlediska informací o mechanismu nárůstů terénu na břehu řeky. Spodní voda znemožnila dostatečné prohloubení sond a výzkum proto zachytil až zvýšené terény po výstavbě pevných jezů na Vltavě v druhé polovině 13. století. Místo bylo střídavě zaplavováno řekou a zvyšováno vrstvami odpadků. V první polovině 14. století byl povrch terénu jednorázově zvýšen téměř o 1,5 m velkou povodní, která v podstatě srovnala výškový rozdíl mezi terasou a nivou.

Z dalších objevů je zajímavý nález, který se sice našemu tématu časově vymyká, je však důležitý z hlediska metodického. Jde o nález části kamenného domu, jehož odkrytý pozůstatek je postaven kvádříkovou technikou. Je zahlouben do povodňového nánosů první poloviny 14. století.

Na téže lokalitě prováděl výzkum i Václav Huml (viz výzkum L).

3.4. Všeřdova ulice čp. 15/III (E)

Výzkum ve statických sondách (1985). Na původní terén nasedalo více než 1 m mocné souvrství splachových sedimentů obsahující pravěkou a středověkou keramiku (12. — 13. století). Další vrstvy nadloží náleží už 14. století.

3.5. Újezd čp. 425/III (F)

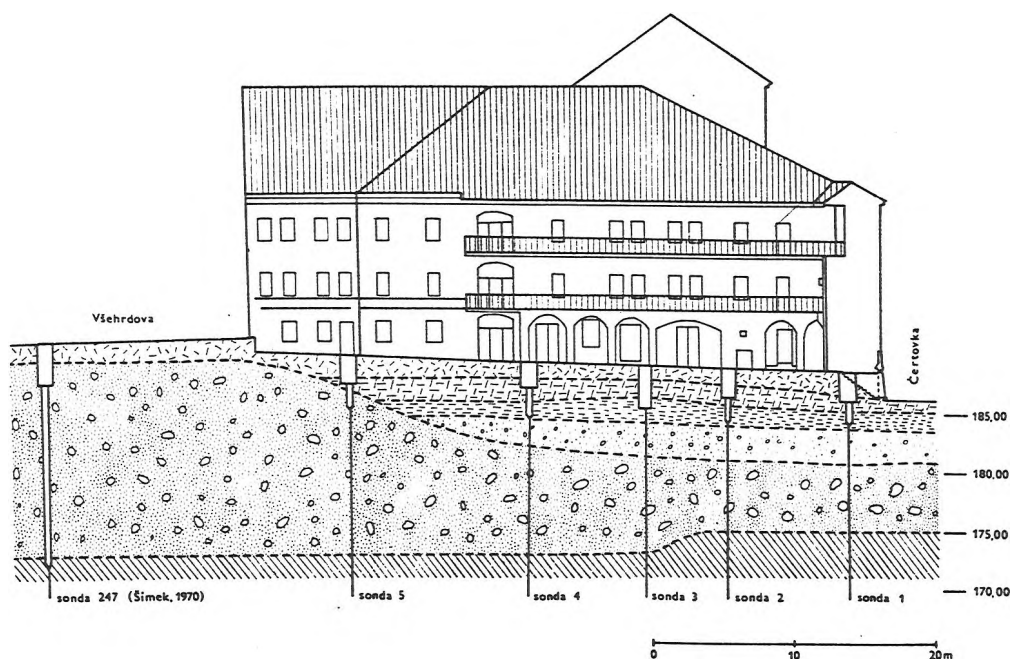
Záchranný výzkum zde proběhl v roce 1984 na ploše statických sond a soustředil se na základní zjištění o nárůstu nadložních vrstev. Výsledky výzkumu byly předány V. Humlovi, který zde mezi statickými sondami provedl v letech 1985 — 1987 plošný záchranný výzkum (Huml 1989, 109 — 121).

3.6. Hellichova ulice čp. 553/III, kostel sv. Vavřince (G)

Jde o jednolodní stavbu s kvadratickým presbytářem, gotickou jižní lodí a barokní přístavbou na západě. Kostelík byl dlouho považován za gotický, jeho románskou stavební fázi objevil Vladimír Piša (1955, 83 — 89, 1969, 100 — 115). V. Piša provedl v kostele i archeologický průzkum, jehož výsledky v náznacích publikoval (1969, 100 — 115). V letech 1984 — 1985 byl proveden revizní výzkum kostela a bezprostředního okolí.

Ve všech sondách vykopaných v prostoru bývalého hřbitova byla zjištěna stejná situace. Hroby mladšího hřbitovního horizontu byly zahloubeny až do podložních jíílů, takže starší stratigrafie byla zcela zničena. Výjimku tvoří fragment terénní situace zachycené v sondě mezi západním průčelím kostela a ohradní zdí hřbitova. Zde byl odkryt fragment starší ohradní zdi zahloubené do vrstvy ještě staršího hřbitovního horizontu. Z hřbitovní vrstvy byly vypreparovány tři hroby, bohužel všechny bez nálezů.

Ze sond položených uvnitř kostela je nejdůležitějším výsledkem objev pohřebiště, které bylo porušeno při stavbě románského kostela. Pokud lze soudit z dochovaných fragmentů, kostry ležely hlavou k západu, s rukama podél těla. Hroby byly téměř bez nálezů, několik drobných střipků z těl keramických nádob nelze datovat přesněji než do 11. — 12. století. V severovýchodním kvadrantu lodí kostela byl odkryt silně narušený blok zdíva. Stupeň porušení okolních terénů mladšími zásahy (pohřby, krypty) je bohužel takový, že jeho další průběh nelze určit. Stratigraficky tento blok porušuje starší

hřbitovní horizont a částečně jej překrývá základová zeď románského kostela. Jde tedy buď o zbytky starší stavby, nebo o mikrofázi vzniklou při stavbě stojícího kostela. Protože v ostatních sondách nebyla podobná zeď zjištěna a protože porušuje starší hřbitov, přikláníme se spíše k druhé možnosti.

Z detailů, které dokreslují podobu románské stavební fáze kostela sv. Vavřince, zmiňme se alespoň o identifikaci fragmentu ostění vstupu v jižní zdi lodi, o odkrytí menzy a objevu zpevňovací zdi pod vítězným obloukem.

Datování románské fáze kostela není bez problémů, neboť stavba sama postrádá datovatelné architektonické články. Většina badatelů se přiklání k Píšovu vročení do doby po polovině 12. století, přičemž někteří nevylučují ani datování poněkud mladší (Varhaník — Zavřel 1987, 52).

3.7. Karmelitská ulice čp. 450/III (H)

Výzkum v trase rýhy teplovodu, která v délce téměř 100 m prořezala nádvoří Tyršova

domu, proběhl v letech 1983 — 1985. Na původní terén nasedalo téměř 1 m silné souvrství splachových sedimentů, obsahující keramiku od pravěku po 13. století. Středověké objekty byly zjištěny jenom ve střední a jižní části rýhy. Pouze u dvou z nich (sídlištní jámy) lze hypoteticky připustit datování do konce 12. nebo na přelom 12. a 13. století. Další vznikly až v druhé polovině 13. století. Z nich je nejzajímavějším nálezem vápenic-
ká pec na pálení vápna (Žavřel 1987).

3.8. Nosticova ulice čp. 464/III (I)

Výzkum z roku 1984 byl situován v místě starého koryta Vltavy. Obě sondy zachytily část objektu ze 14. století, zahluobeného do povodňových náplavů.

3.9. Újezd (J)

Při kladení kabelů pro přeměnu napětí byly v roce 1985 dokumentovány tři řezy terény, dva z nich v chodníku ulice a nejsevernější na parcele domu čp. 450/III. V ní byla zachycena část zahluobeného objektu s homogenním souborem keramiky 13. století a s větším množstvím železné strusky. V sondách na chodníku nebyly zahluobené objekty zjištěny; v severněji položené jsme jako nejstarší dokumentovali 10 cm silnou vrstvu ulehle břidličné drtě. Obě sondy na chodníku byly bez nálezů.

3.10. Besední ulice (K)

Předstihový výzkum z roku 1968 (Huml 1973, 81n). Nejdůležitějším nálezem byl objev obytné polozemnice, datované na základě tehdejších znalostí keramiky do 12. a 13. století.

3.11. Říční ulice čp. 539/III (L)

Předstihový výzkum z roku 1968 publikoval Václav Huml (1973, 80). Nejstarším objektem byla zásobní jáma obsahující keramiku druhé poloviny 12. století. Po svém zániku byla překryta vrstvou 13. století, do které byl zahluoben hřbitovní horizont 14. — 16. století.

3.12. Karmelitská ulice čp. 528/III (N)

V roce 1987 zde byly v kanalizační rýze dokumentovány tři sondy. Ve dvou jižněji položených byla zjištěna stejná terénní situace. Nad podloží byla zachycena vrstva hřbitovního horizontu, překrytá vrstvami sídlištního charakteru. Ty obsahovaly keramiku z konce 13. nebo začátku 14. století. V nejsevernější sondě už vrstva hřbitovního horizontu zjištěna nebyla.

3.13. Besední a Všehrdova ulice (M)

Výzkumem z roku 1986 bylo dokumentováno celkem sedm řezů ve více než 60 m dlouhém výkopu pro plynovod. Ve vlastní Všehrdově ulici nebyl výzkum z technických důvodů uskutečněn. Nejstarší zjištěné osídlení je datováno průvodními keramickými nálezy nejspíše na přelom 12. a 13. století s důrazem na první polovinu století následujícího. Rozhodně chybí homogenní soubor keramiky s tzv. kalichovitými okraji typickými pro období před polovinou 12. století. Kromě běžných sídlištních objektů (ohniště, jámy) zachytil výzkum na rohu Všehrdovy a Besední ulice část objektu, zahluobeného 1 m, s téměř svislou stěnou a rovným dnem — pravděpodobně polozemnicí. Keramika z její výplně je charakteristická pro druhou polovinu 13. století. Bez významu zřejmě není ani skutečnost, že v některých úsecích rýhy nebyly zahluobené objekty zjištěny vůbec.

3.14. Karmelitská ulice čp. 450/III (O)

Předstihový výzkum v tělocvičně Tyršova domu v roce 1987 odkryl na ploše větší než 10 m² kromě mladších nálezů doklady intenzivního osídlení 13. století. Byla odkryta část zahluobeného objektu (pravděpodobně polozemnice), ohniště, kúlové jamky a zařízení sloužící k výrobě či zpracování železa. Kromě oválné vyhřívací výhňe byly dokumentovány části pravděpodobně tavicích jam. Přímou výrobu železa indikují nalezené úlomky

rudy i množství struskových slitků. Z odkryté plochy lze do 12. století pravděpodobně datovat jediný objekt — část okrouhlé sídlištní jámy.

3.15. Újezd před čp. 426 (P)

V roce 1988 dokumentovala Ivana Boháčová (ARÚ ČSAV) dva řezy zčásti již zasypané rýhy plynovodu, která porušila torzovitě zachovanou sídlištní situaci. Nejstarší zjištěná kulturní vrstva a zahluubený objekt, které nasedaly přímo na sterilní podloží, obsahovaly materiál první, respektive druhé poloviny 13. století.

3.16. Hellichova ulice poblíž vchodu do kostela sv. Vavřince (R)

V roce 1988 zde byl při výkopu šachty pro výstavbu kanalizačního tunelu dokumentován řez terénem. V tomto řezu nasedá přímo na vrstvu půdního typu 40 cm mocná vrstva hřbitovního horizontu, v němž byla zachycena jedna kostra in situ orientovaná V-Z. Nad hřbitovním horizontem bylo zachyceno kulturní souvrství se stavebním materiálem, bohužel bez nálezů.

Už z uvedeného přehledu jsou patrné slabiny ve vypovídací schopnosti archeologických pramenů. Pouze pět výzkumů ze sedmnácti uvedených lze označit za klasické, při nichž se postupuje následným odkrýváním terénních situací od nejmladší k nejstarší a při nichž je možné získat maximální množství informací. Ostatní výzkumy probíhaly v již vyhloubených rýhách pro inženýrské sítě nebo ve výkopech pro statické sondy. Šlo tedy spíše o dokumentaci vzniklých terénních řezů a jejich vzorkování. Nadto se převážně jednalo o jednotlivé sondy malého rozsahu, výjimkou byly dlouhé souvislé řezy A, H a M. V malých sondách je většinou obtížné, ne-li nemožné, přesně interpretovat terénní situaci, ale především vzniká nebezpečí zobecnění zjištěné situace, která nemusí být pro danou lokalitu typická. Také množství získaného keramického materiálu, který je jedinou pomůckou při datování, není z malých sond vždy dostatečné, v některých pak chybí vůbec.

4. Diskuse

Nejstarším středověkým nálezem na zkoumaném území je objev slovanského pohřebiště z 9. — 10. století na Újezdě, na parcele dnešního čp. 609/III (naposled Sláma 1977, 110). Sídlištní objekty z této doby zatím objeveny nebyly. O nálezu pohřebiště se zde zmiňujeme pouze proto, že územně patří k našemu tématu. I když musíme předpokládat existenci sídliště někde v okolí, žádný, byť nepřímý důkaz nás neopravňuje k vytvoření hypotézy, že by mohlo jít o zárodek pozdějšího osídlení. Zatím tedy interpretujeme tento objev jako izolovaný nálezný bez dalších prostorových a časových souvislostí a návazností.

O osídlení na vymezeném území postrádáme pro celé 11. století jakékoliv důkazy.

Situace se kupodivu nemění ani v první polovině století následujícího. Vyloučíme-li lokalizaci již zmíněné písemné zprávy z roku 1142 ke kostelu sv. Jana Křtitele na Újezdě, padá jakýkoliv důkaz o existenci kostela již v této době. Ani výzkumy v jeho okolí známky osídlení bezpečně neprokázaly. Z archeologických nálezů sem patří pouze pohřebiště objevené pod kostelem sv. Vavřince. Protože v bezprostředním okolí kostela nebylo dosud objeveno stejně staré sídliště, předpokládáme, že jde o analogii situace zjištěné na Starém Městě. Zde objevil Zdeněk Dragoun (1980, 238; 1981, 224) pohřebiště umístěná mimo zdejší osídlené území. Pro úplnost dodáváme, že na Starém Městě šlo o starší situaci, obě pohřebiště (v Dlouhé ulici a na Malém náměstí) jsou datována do 11. století.

Do druhé poloviny 12. století patří podle V. Humla jáma zjištěná v čp. 539 v Říční ulici (výzkum L). Nelze ale souhlasit s jeho tvrzením, podle kterého hledá na zdejší parcele jádro budoucího sídlištního areálu kolem kostela sv. Jana Křtitele (Huml 1989, 116).

Jednak jde pouze o ojedinělý nález, nadto s nejistým datováním, za druhé výzkum v severní a východní části parcely bezpečně prokázal, že její větší část ležela v záplavové oblasti řeky a nebyla tedy až do 14. století pro stabilní osídlení vhodná. Do druhé poloviny 12. století lze pravděpodobně datovat také nejstarší objekty z výzkumů v Tyršově domě (H a O) a snad i polozemnici z Besední ulice (výzkum K). Tím skromný výčet archeologických nálezů z tohoto období končí.

Situace na našem území se podle archeologických pramenů mění přibližně na přelomu 12. a 13. století nebo v první polovině 13. století. Patří sem část osady vykopaná V. Humlem v čp. 425/III (výzkum F), kde byly odkryty objekty sloužící stabilnímu osídlení (polozemnice). Z dalších výzkumů v jižní části regionu datujeme do tohoto období některé objekty z Besední a Všehrdovy ulice (výzkum M) a kulturní vrstvu zachycenou výzkumem v ulici Újezd (výzkum P). Z nálezů ze severní části sem zařazujeme terénní situace zjištěné v Hellichově ulici (A) a pravděpodobně i v Tyršově domě (O). Ze střední části nálezy z tohoto období až na dva objekty z nádvoří Tyršova domu (výzkum H) chybějí.

Při pohledu na mapu se tak osídlení první poloviny 13. století rozpadá na dvě skupiny — severní a jižní — s tím, že plocha mezi nimi byla osídlena podstatně řidčeji. Tato hypotéza vychází především z terénních pozorování v bezmála 100 m dlouhé sondě H, ve které je téměř úplná absence objektů i kulturních vrstev tohoto období prokázána. Bez významu není v této souvislosti ani zjištění přibližně 1 m mocného splachového souvrství z Petřína při výzkumech na nádvoří Tyršova domu a ve Všehrdově ulici (H a E). Vznik tohoto souvrství má bezpochyby vztah k odlesnění Petřína, k těžbě kamene a k zakládání vinic. První zprávu o vinicích známe z roku 1146 (CDB I, 408), o lámání opuky z Petřína mezi lety 1134 až 1161 (FRB III, 259), další příklady uvádí Alžběta Birnbaumová (1933). Lze předpokládat, že při intenzivní zástavbě by tak mocné souvrství více než 50 m od úpatí Petřína nemohlo vzniknout. Na základě srovnání nivelety původních terénů se domníváme, že obě hustěji osídlená území oddělovala terénní deprese zjištěná při počítačovém zpracování dat.

Pokusme se nyní konfrontovat naši hypotézu s dosavadními názory na vývoj zdejšího osídlení, které při nedostatku archeologických nálezů a absenci písemných pramenů vycházely z rozložení církevní architektury, urbanistického rozboru a předpokládaného komunikačního schématu. Je zajímavé, že někteří starší autoři předpokládali na našem území existenci dvou izolovaných osad (například Čarek 1947, mapa ze s. 272), zatímco nověji Dobroslov a Veronika Líbalovi (1983, 12) uvažují o souvislém osídlení celé plochy nebo alespoň ploch kolem kostelů a komunikací (Hlavsa — Vančura 1983, 21).

O datování architektury jsme se již zmínili, zastavme se proto u komunikačního systému. Přírozenou severojižní osu této části Malé Strany tvořila pravděpodobně komunikace spojující podhradí Pražského hradu s jižními a jihozápadními oblastmi země. Bývá většinou umísťována do trasy dnešních ulic Karmelitské a Újezd. Pro tuto logickou lokalizaci mluví jak geomorfologie terénu, tak umístění městských bran přemyslovského i karlovského založení. Archeologicky nebyla plocha jmenovaných ulic, kromě malých sond v chodníku před čp. 450/III (výzkum J), dosud zkoumána. V severnější z nich byla nad podloží jako první zjištěna 10 cm silná pevná vrstva břidličné drtě. Malá plocha sondy nedovoluje jednoznačný závěr, nadto zatím chybí možnost srovnání s podobnými nálezy na Malé Straně. Komunikace objevené na území Starého Města (Tryml 1984, 243) byly vesměs vydlážděny pevnějším valounkovým štětováním o větší mocnosti (až 30 cm).

Nově byl rekonstruován průběh další komunikace (Lancinger 1965, 2), která měla odbočovat z dnešní Karmelitské ulice do Nebovidské, dále přes parcelu čp. 450/III do

Všehrdivy a Říční ulice k brodu přes Vltavu. Měla to být nejkratší spojnice podhradí Pražského hradu s Vyšehradem. Tato hypotéza byla téměř všeobecně přijata (Hlavsa — Vančura 1983, 21; Čiháková 1984, 229). Zůstáváme-li v případě hlavní komunikace u opatrné hypotézy, můžeme na základě archeologických zjištění průběh této vedlejší trasy přinejmenším zpochybnit. V předpokládaném průběhu cesty byly vykopány čtyři sondy: C, H, M a L. V žádné z nich nebyla zjištěna vrstva, kterou by bylo možné interpretovat jako komunikaci.

V souladu se starším názorem Jiřího Čarka interpretujeme tedy zjištěnou situaci první poloviny 13. století jako existenci dvou osad v jižní a severní části zkoumaného území.

Není asi sporu o tom, že krystalizačním centrem a jádrem severní osady byl kostel sv. Vavřince. Podle současného datování je ovšem kostel starší než nálezy v okolí. Jestliže tato datování nepřehodnotíme, může být vysvětlen v podstatě dvojitě. Buď se osada, která patřila ke kostelu, nacházela mimo plochu, kterou pokryly naše sondy, nebo byl kostel původně součástí panského dvorce a osada kolem vznikla později.

Při stavebně historickém průzkumu okolních objektů (pasport SÚRPMO) nebyly objeveny ani fragmenty objektu, který by mohl být pokládán za raně středověký dvorec. V úvahu by přicházelo jediné kvádrkové zdivo objevené v čp. 529/III, které ovšem s kostelem těsně nesousedí, nachází se téměř o 100 m severněji. V této souvislosti připomeňme, že portál vchodu kostela sv. Vavřince byl objeven v jižní stěně lodi. Všeobecně je proto přijímán předpoklad, že kostel sv. Vavřince náležel k osadě Nebovidy. Nejstarší dochovaný písemný pramen o Nebovidech pochází z roku 1235, kdy král Václav věnoval osadu pražskému purkrabímu Mstidruhovi (Tomek 1872, 77), přičemž z daru výslovně vyjmul dům patřící jeho kanovníku Přibyslavovi. Zmínka o vyjmutí Přibyslavova domu z daru pravděpodobně znamená, že Mstidruh obdržel celou zbývající osadu. Opačný případ by byl jistě v listině zaznamenán. V této souvislosti by bylo zcela hypoteticky možné ztotožnit Přibyslavův dům s nálezem v čp. 529/III.

Vraťme se ale ke kostelu sv. Vavřince a položme si otázku o jeho funkci. První zpráva o tom, že byl vybaven farními právy, pochází až z konce 14. století (Tomek 1872, 78). Výsledek archeologického výzkumu dovoluje se značnou pravděpodobností předpokládat, že kostel plnil funkci farního kostela již od doby svého vzniku. Na jedné straně svědčí pro tuto možnost absence tribuny, která nebyla při stavebně historickém ani archeologickém výzkumu objevena, na druhé straně existence hřbitova. Pouze kostely s farním právem měly právo křtu a pohřbu, jehož udělování se řídilo tzv. farním přímusem. Petr Sommer, který klade vznik těchto farních venkovských kostelů do druhé poloviny 12. století, upozorňuje ale také na časté překračování farního přímusu především ve starších dobách (Sommer 1982, 128).

O rozloze a charakteru raně středověkých Nebovid pro zlomkovitost pramenů mnoho nevíme. Kusé informace získané z řezu v Hellichově ulici (A), blízkost města a zjištění Jindřicha Tomase, že termín „vicus“, kterým jsou Nebovidy v listině z roku 1235 označeny, je v pramenech používán spíše pro osady nezemědělského typu (Tomas 1984, 41), dovolují považovat Nebovidy za řemeslnicko-zemědělskou osadu. Uvedenou hypotézu ovšem musí potvrdit další výzkum. V další fázi vývoje osada splýnula s okolní zástavbou, v první dochované zprávě o kostele sv. Vavřince z roku 1357 je kostel už lokalizován do Újezda (Tomek 1872, 77).

Z úvah o podobě severní části zkoumaného území zatím vynecháváme kostelík sv. Máří Magdalény. Bývá označován jako vlastnický kostel s dvorcem, ale pro starší období dosud přímé důkazy chybějí (Hlavsa — Vančura 1983, 20).

Vraťme se nyní do jižní části našeho regionu, do okolí kostela sv. Jana Křtitele. Zde je

časová posloupnost kostela a sídliště opačná, kostel je pravděpodobně mladší. Díky plošnému výzkumu V. Humla na dvoře domu čp.425/III (Huml 1989, 109 — 121) jsme podstatně lépe informováni o podobě alespoň části osady Újezd. Ta se v písemných pramenech objevuje kolem poloviny 13. století, kdy je jmenován Mikuláš z Újezda (FRB IV, 350), který byl biskupem v letech 1240 — 1252. Výzkum odkryl pět polozemnic, dva výrobní objekty a větší množství jam a kúlových jamek. Autor výzkumu uvádí, že osada zanikla v první polovině 13. století a po jejím zániku byl sídelní areál obnoven stavbami z kamene. Pokud nebyla mezi oběma etapami větší časová mezera, byl by to, kromě již zmíněného domu kanovníka Přibyslava, další doklad o kamenné zástavbě regionu v 13. století.

Nálezy z druhé poloviny 13. století jsou mnohem početnější. Je možné říci, že pokud se podařilo ze sond získat datovací materiál, vždy obsahoval nálezy tohoto období. Neznamená to ale, že se podstatně mění jejich místní rozložení. Ve střední části našeho území byla intenzita osídlení stále podstatně slabší — měreno počtem objektů a mocností kulturních vrstev. Zajímavým nálezem z tohoto období je pec na pálení vápna objevená na dvoře Tyršova domu (výzkum H). Rozborem použité suroviny byl lokalizován pravděpodobný zdroj materiálu, kterým byl lom pod Barrandovem, vzdálený vzdušnou čarou necelých 5 km.

Asi v druhé polovině 13. století nebo na jeho konci musíme hledat počátek procesu, během něhož se raně středověké aglomerační útvary mění ve vrcholně středověké město, formálně završený výstavbou nových hradeb Karlem IV.

Odzrazem tohoto procesu v archeologických pramenech, kromě již zmíněné kamenné zástavby v čp. 425/III, je zjištění učiněné výzkumem v čp. 528 v Karmelitské ulici (výzkum N). Až sem původně dosahoval hřbitov kostela sv. Vavřince. Podařilo se pravděpodobně určit jeho hranici, neboť v nejsevernější ze tří sond už hřbitovní horizont nebyl zjištěn a v ostatních, jižněji položených sondách, byl překryt sídlištní situací z konce 13. nebo začátku 14. století. Analogické případy zmenšování hřbitovů a jejich ohrazování byly zjištěny na Starém Městě (Tryml 1984, 243), kde ovšem tento proces proběhl podstatně dříve — zřejmě už v první polovině 13. století.

V písemných pramenech se tato „urbanizace“ místa projevuje až ve 14. století, kdy se na sledovaném území náhle objevuje početný majetek církevních institucí založený na tzv. postranním právu (souhrnně Svobodová-Ladová 1973, mapa na s. 119). V kapitole věnované architektuře jsme se již zmínili o tom, že někde na našem území ležel dvorec a mlýn původně chotěšovského kláštera, kam uvedl vyšehradský probošt dominikánky, které tu zřídily klášter sv. Anny. Mendikantské řády byly jednoznačně určeny pro působení v městském prostředí.

5. Závěr

Shromážděním všech dostupných výškopisných dat a jejich počítačovým zpracováním byla získána základní představa o vývoji terénů, především ale o konfiguraci původního, lidskými zásahy ještě neporušeného prostoru. Ten se na většině území vyznačoval mírným sklonem k východu. Zcela plochý reliéf se projevil jen v úzkých pruzích severojižního směru, u hran dvou zachovalých šterkopískových teras, nepřikrytých svahovinami. Větší výškový rozdíl existoval pouze v úsecích mezi hranami těchto teras a starým vltavským korytem. Menší terénní anomálie představovaly pravděpodobně obě deprese, vytvořené malými vodotečemi, zvláště jižní z nich. Ta mohla hypoteticky ve starším období tvořit jisté přirozené rozhraní mezi severní a jižní částí sledovaného území.

Přímá závislost osídlení na petrografických poměrech podloží geologických vrstev

nebyla zjištěna. Charakter osídlení však mohl částečně ovlivnit půdní pokryv. Kvalitní hnědozem, která na území převažuje, umožňovala zemědělské využití regionu. Archeologickými metodami je však tento druh činnosti obtížně dokazovatelný. Výjimku tvoří nález jámy na uskladňování obilí v Besední ulici. Určitou možnost k určení charakteru a vývoje vegetace, a snad i typu a intenzity zemědělské produkce, poskytnou probíhající palynologické analýzy vzorků půd a splachových horizontů.

Významnou úlohu pro sledovanou oblast měl nepochybně přilehlý vrch Petřín, který poskytoval vodu, železnou rudu, stavební suroviny a diabas. Pro námi sledované 13. století jsou důkazy o zpracovávání železitých pískovců, o využívání diabasových vyvřelin jako obkladů ohnišť a výrobních objektů a o využití opuky jako stavebního kamene.

Specifickým přírodním faktorem, který ovlivňoval osídlení v příbřežních částech území, byl tok Vltavy, zvláště v době povodňových aktivit po výstavbě jezů.

Budoucí výzkumy a upřesnění chronologie keramických nálezů mohou náš pohled částečně pozměnit, nicméně dosavadní výsledky archeologických výzkumů nepotvrzují hypotézy o raně středověkém osídlení zkoumaného území. Nebyly získány žádné důkazy svědčící o stabilním osídlení této části Malé Strany přibližně do poloviny 12. století. Teprve do druhé poloviny 12. století, ale především do začátku století následujícího klademe počátky intenzivního osídlení na severu a jihu regionu. Získané informace zatím nepostačují k rozhodnutí, zda prostor mezi nimi byl skutečně osídlen tak řídko jak naznačují naše prameny a využíván jinak (zemědělství?), nebo zda jsou naše informace příliš deformovány nedostatečnou sítí sond. Hypoteticky zatím ztotožňujeme severní skupinu nálezů s osadou Nebovidy a jižní s Újezdem. Pro plně neprokázané datování a nejasnou funkci nelze do tohoto modelu zatím zařadit kostel sv. Máří Magdalény. U obou dalších — sv. Vavřince i sv. Jana Křtitele — předpokládáme, že už od počátku plnily funkci farních kostelů. Pro jejich zařazení k tzv. vlastnickým kostelům chybí jakékoliv důkazy. Novostavba kostela sv. Jana Křtitele byla postavena na okraji již existujícího sídliště, otázku časové synchronizace počátků kostela sv. Vavřince a k němu náležejícího osídlení je třeba zatím nechat otevřenou.

Pokud nám stav současného výzkumu dovoluje alespoň velmi zhruba formulovat představy o datování a rozloze raně středověkého osídlení, získané informace zatím neumožňují ucelenější závěry o jeho struktuře a její změně v čase. Rádi bychom znali mj. odpověď na otázky, čím se zdejší osídlení lišilo od soudobých vesnic, jak se v jeho podobě odrážela blízkost pražského podhradí i jak (a zda) se projevilo založení Malé Strany Přemyslem II. Tyto a další otázky lze řešit pouze na větších plošných odkryvech než jaké máme k dispozici. Poměrně příznivé podmínky pro výzkum, nezastavěné plochy i nízká intenzita mladší zástavby poskytují možnost, kterou by měl budoucí výzkum využít.

LITERATURA

- Balatka, B. 1985, Geomorfologické členění pražského území, *Staletá Praha* XV, 45 — 54, Praha.
Birnbaumová, A. 1933, Petřín ve středověku, *Kniha o Praze* IV, 56 — 86.
Čarek, J. 1947, *Románská Praha*, Praha; 1966, *K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy*, PSH VII, 129 — 151.

- Čiháková, J. 1984, Pražská keramika 11. — 13. století, in: H. Ječný et al., Praha v raném středověku, ArchPrag 5/2, 257 — 262.
- Čiháková-Draganová, J. 1983, Praha 1 — Malá Strana, NZ v ARÚ čj. 759/83.
- Dobrová, H. — Stíbal, F. 1979, Inženýrsko-geologické podmínky rekonstrukce lanové dráhy na Petříně (kompil. zpráva). PŘ.FUK Praha.
- Draganová, J. 1981, Praha 1 — Malá Strana čp. 388 + 459/III, NZ v ARÚ 297/81.
- Dragoun, Zd. 1980, Praha 1, Staré Město, Malé náměstí, Kronika PSH XII, 238 — 239; 1981, Záchranný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském I, ArchPrag 2, 193 — 232; 1986, Rotunda sv. Jana v Oboře, Památky a příroda 11, 521 — 530.
- Hlavsa, V. — Vančura, J. 1983, Malá Strana, Praha.
- Hlubinka, R. 1951, Zprávy o některých románských nálezích v Praze, ČSPSČ 59, 30 — 34.
- Hrdlička, L. 1984, Nástin vývoje reliéfu historického jádra Prahy ve středověku, ArchPrag 5/2, 197 — 210.
- Huml, V. 1973, Osada Újezd na Malé Straně, Staletá Praha VI, 77 — 89; 1989, Archeologický výzkum v areálu bývalé osady Újezd v Praze 1, Malé Straně, AH 14, 109 — 122.
- Kašička, F. — Pavlík, M. — Lancinger, L. 1966, Nové objevy na území býv. kláštera sv. Máří Magdaleny na Malé Straně v Praze, Staletá Praha II, 180 — 197.
- Lancinger, L. 1965, Malá Strana čp. 388/III, Pasport SÚRPMO.
- Líbal, D. 1983, Umění románské, Architektura, in: Praha středověká, 53 — 122, Praha.
- Merhautová, A. 1971, Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- Piša, V. 1955, Středověká Praha ve světle nálezů z roku 1955, Ochrana památek 1, 83 — 89; 1969, Kostel sv. Vavřince pod Petřínem, Staletá Praha IV, 100 — 115.
- Sláma, J. 1977, Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Praha.
- Sommer, P. 1982, Postavení církve v době vzniku a upevňování raně středověkého státu, in: Metodologické problémy československé archeologie, Interní tisk ARÚ ČSAV, Praha.
- Svobodová-Ladová, M. 1973, Zvláštní místní práva v Praze, PSH VIII, 95 — 185.
- Šimek, R. 1970a, Podrobná inženýrsko-geologická mapa 1 : 5000, list Praha 7—1, PÚDIS Praha; 1970b, Vyvětlivky k podrobné inženýrsko—geologické mapě 1 : 5000, list Praha 7—1, 117, PÚDIS Praha.
- Štěpánek, M. 1968, Změny vegetace a klimatu v historickém období (Příspěvky k dějinám osídlení 3), ČSČH XVI, 415 — 434.
- Tomas, J. 1984, Problematika studia dějin Prahy v období raného feudalismu, ArchPrag 5/1, 35 — 56.
- Tomek, W.W. (ed.) 1872, Základy starého místopisu pražského, Praha; 1892, Dějepis města Prahy I., Praha.
- Tryml, M. 1984, in: Ječný, H. et al., Praha v raném středověku, ArchPrag 5/2, 243.
- Varhaník, J. — Zavřel, J. 1987, K počátkům kostelů sv. Jana Křtitele a sv. Vavřince na Malé Straně, Zprávy Klubu za starou Prahu, 45 — 55.
- Zavřel, J. 1987, Středověké vápenické a železářské objekty na Malé Straně v Praze, studie z dějin hornictví 19 (Rozpravy NTM sv. 109).

PRAMENY

- CDB I: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I, ed. G. Friedrich, Praha 1904.
- FRB II: Fontes rerum Bohemicarum, ed. J. Emler, Praha 1874.
- FRB IV: Fontes rerum Bohemicarum, ed. J. Emler, Praha 1884.

On the origins of early medieval settlement of the S part of the Lesser Quarter

MICHAL TRYML — JAN ZAVŘEL

This is an attempt at a reconstruction of the origins of permanent medieval settlement of the S part of the present Malá—Strana (Lesser Quarter) of Prague, based on the results of archaeological investigations. The first part contains the reconstruction of the natural setting. Gathering of all the available data and their processing by computer resulted in an image of the original ground free of human interference. In most of the territory in question, there was a mild slope towards the Vltava river, that is, eastward. Computerization of results visualized two sunk areas along minor water-courses. It was first and foremost the southern one which could, in earlier periods, make up a natural border between the N and S component of the territory in question. The local good-quality brown soils offered good chances to agriculture. The nearby hill of Petřín yielded iron ore, water and building materials. A specific natural factor which influenced settlement along the coastline was the Vltava river, especially its floods after the erection of weirs.

The second part of the text contains a brief summary of excavations and a characteristic of the finds up to c. 1300.

The following part of the text subsumes the results and confronts them with data from written sources and from the architectural surveys. Most ancient evidence of medieval settlement is constituted by the church of St. Lawrence, dating after 1150. An earlier cemetery was excavated below its Romanesque phase. No corresponding settlement evidence is available up to now. This dates from c. 1200 and falls into two groups. The original N and S groups were separated by a zone probably void of settlement. Up to now, we have no data as to the possible agricultural function of this empty zone. A church of St. John the Baptist was built at the edge of the S settlement in the course of 13th century. A more intense settlement of the whole area and filling in of the empty zone did not occur before the end of 13th century.

Zu den Anfängen der frühmittelalterlichen Besiedlung des Südteiles von der Kleinseite

MICHAL TRYML — JAN ZAVŘEL

Dieser Artikel stellt auf Grund der Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen im Südteil der heutigen Kleinseite einen Versuch dar, die Anfänge der stabilen mittelalterlichen Besiedlung zu rekonstruieren. Im ersten Teil wurde die Rekonstruktion der Umweltbedingungen durchgeführt. Durch die Sammlung aller verfügbaren Daten und ihre Computerverarbeitung konnte man eine Vorstellung über die Konfiguration des ehemaligen, vom menschlichen Eingreifen nicht gestörten Terrains gewinnen. Diese war an dem meisten Gebiet zur Moldau geneigt, d.h. zum Osten. Die Computeranalyse hat zwei Terraindepressionen festgestellt, gebildet von kleinen Wasserströmen. Gerade der südliche konnte in der älteren Periode eine natürliche Grenze zwischen dem Nord- und Südteil des beobachteten Gebietes bilden. Die Bodenabdeckung gab gute Braunerde, die landwirtschaftliche Ausnutzung ermöglichte. Eine bedeutende Rolle spielte der anliegende Hügel Petřín, der Eisenerz, Wasser und Baurohstoffe bot. Ein spezifischer Faktor, der die Besiedlung der Uferpartien beeinflusste, war der Moldaufluß, besonders in der Zeit seiner Überschwemmungen nach der Erbauung von Wehren.

Der zweite Teil des Artikels bringt eine kurze Übersicht der archäologischen Untersuchungen und eine Charakteristik der Funde bis zum Ende des 13. Jhds.

Im weiteren Teil sind ihre Ergebnisse im Vergleich mit den schriftlichen Quellen und den Architekturanalysen zusammengefaßt. Der älteste Beweis für die mittelalterliche Besiedlung ist die St. Lorenz Kirche, datiert in die Zeit nach der Mitte des 12. Jhds. Unter ihrer romanischen Bauphase hat die Untersuchung eine ältere Grabstätte abgedeckt. Zeitlich entsprechende Siedlungsfunde fehlen bis heute. Diese stammen erst aus dem Ende des 12. Jhds. und des Anfangs des 13. Jhds. und konzentrieren sich in zwei Gruppen. Die nördliche und südliche, wobei die Fläche zwischen ihnen wahrscheinlich nicht besiedelt war. Die Beweise für ihre landwirtschaftliche Ausnutzung fehlen noch. Am Rande der südlichen Siedlung wurde im Verlauf des 13. Jhds. die Kirche des Heiligen Johannes des Täufers erbaut. Zu einer intensiveren Besiedlung des ganzen Gebietes und zur Bebauung der Fläche zwischen den beiden Siedlungen kam es erst am Ende des 13. Jhds.